

Kosztolányi és a századforduló neuraszténia-kultusza

„Hogy a művészek ideges emberek, mindenki természetesen tartja, s hogy tele van velük az idegorvosok váróterme, ezt éppúgy nem tartjuk különösnek, mint azt, hogy a katonát a háborúban megsebesítik, vagy a szénbányamunkás tüdőbetegséget kap. Ők az agyukkal dolgoznak – az pusztul. De miért jobban ma, mint azelőtt?” A fenti idézet Csáth Géza (1995a) Öngyilkos művészek című cikkéből származik, mely 1906. szeptember 8-án jelent meg a Budapesti Napló hasábjain. Az utóbbi, a korszakot a kultúratudományok kontextusában vizsgáló megnyilatkozások is immár fontosnak tartják kiemelni, hogy a klasszikus modernitás egykorú, önnön artikulációját felismerő, vagy legalábbis megragadni kívánó nyilatkozatai a folyamatot (legalábbis kezdetben) „egy olyan homályos jelentésű lélektani-fiziológiai médiumon keresztül végbemenő változásként látják, melyet az »idegi élet« érzékenységeinek metaforáival éreznek leírhatónak” (Kulcsár Szabó, 2009, 137. o.).

A fenti kijelentést számos szerző számos megnyilatkozásával alá lehet támasztani. Balázs Béla (1909, idézi: Kulcsár Szabó, 2009, 137. o.) a Nyugat hasábjain a modernitást egységes vonulatként említve teszi meg kijelentését: „Ha az emberiséget [...] ismeretlen vidékek felé vonuló tábornok képzelem, akkor a modernek az első sor; [...] akik az első lépést teszik az ismeretlenbe, akik szemtől szemben állnak a káosz-szal. Nagyon érthető, [...] hogy választottaknak érzik magukat, és gögösek vibráló idegeik érzékenységére.” Hermann Bahr már 1891-ben egy „ideges romantika”-tól, majd ezt pontosítva az „idegek misztikájá”-tól várta a naturalizmus legyőzését (Kulcsár Szabó, 2009, 143. o.), Friedrich Kittler pedig azt tartja lényegesnek kiemelni, hogy Nietzsche esztétikája, illetve regényelmélete is az idegingerületekből indult ki (Kulcsár Szabó, 2009, 143. o.). A német filozófus elképzelése szerint a gondolati kapcsolatok is olyan idegingerületekhez kötött affektusok mozgásában keletkeznek, amelyek nem kauzális rend szerint mennek végbe, Freud pedig egész elméleti rendszerét alapozza azon meglátásra, mely szerint „a lelki apparátus, mely az észlelőrendszerek érzékszerveivel van a külvilág felé fordítva, maga is külvilág a tudati érzékszerv számára” (Kulcsár Szabó, 2009, 144. o.).

A fent vázolt egykorú vélekedések láthatóak az idegorvos Csáth saját szakterületéről írott ismeretterjesztő cikkeiben: „Az utolsó húsz-harminc esztendőben, párhuzamosan a modern civilizáció nagyszerű és lavinaszerűen haladó fejlődésével, új gond, új baj nehezedett a kultúremberiség vállaira, az idegesség. Ideges emberek mindig voltak, ismerünk korszakokat, amikor járványszerűen terjedtek el egyes idegbetegségek, a mai idők, a mai emberek idegessége azonban egészen más valami.

Ez nem járvány, amely itt-ott felüti a fejét, [...] hanem szinte szerves képződmény; [...] Tulajdonképpen nem is betegség, hanem életjelenség: egész nemzedékek reakciója,

alkalmazkodása a modern élet folyton komplikálódó új viszonyaihoz, amelyekhez idegrendszerünk [...] mindeddig nem volt berendezve.”

A neuraszténiát Csáth evolúciós felfogásban, adaptációs problémaként tárgyalja. Etiológiája szerint a „modern élet” kihívásai (1) azok, amelyekre az idegesség természetes fiziológiai reakció. De nem csupán az „idegesség” tekintetében beszélhetünk a fent említett összemosódásról, hanem remek példa rá a Freud számára elméleti kiindulópontként szolgáló hisztéria jelensége. Csáth így kezdi hisztériáról szóló cikkét: „A modern pszichológiában, amely először emelte ezt a tudományt a természettudomány rangjára, és végképp elszakította a filozófiától, alapvető fontosságú kiindulási pont a hisztéria. Az a betegség, amelyben a *normális lelki élet* tünetei rikitóan, tanulságos, félre nem érthető jellegzetességgel jelentkeznek. Annyira, hogy – mint látni fogjuk – tulajdonképp valamennyien hisztériások vagyunk.” (Csáth, 1995c, 332. o.)

A 19. század végét megelőzően az elmeorvosi kezelés jobbra azon esetekre korlátozódott, ahol a funkcióvesztés olyan súlyú volt, hogy teljességgel megakadályozta a társadalomban való részvételt. A két század fordulója az az időszak, amikor (nagyjából a pszichológia önálló tudományként való színrelépésével párhuzamosan) a pszichopatológia kilép a mindennapi életbe, és az orvostudomány elkezd a kisebb súlyú, csupán az egyén számára diszkomfortérzetet okozó pszichológiai problémákkal foglalkozni. Ezen súlypontátváltás természetesen jelentős mértékben köthető Freud felléptéhez, de nagy túlzás volna azt állítani, hogy az ő munkásságával veszi kezdetét. Maga Charcot (1889), aki a korszak vezető ideggyógyásza, Freud tanára, sőt a hisztériás betegek végzett hipnóziskísérleteivel a pszichoanalitikus metodológia egyik legnagyobb hatású ösztönzője, szólt a következőképpen: „A betegápoló intézetbe rendszerint csak az igen kifejezett, gyógyíthatatlanoknak nyilvánított esetek vétetnek fel; a könnyebbek, kevésbé kifejezetek hiányoznak. Itt nem lehet ama finom tüneti árnyalatokat megtanulni, melyek bizonyos idült bántalmak kezdetét előlárulják. [...] / Segíteni vélték rajta azáltal, hogy a kórház kapuja előtt ingyenes gyógykezelést (ambulantiát) rendeztek be. Ott lehetett reményleni, hogy nagy számban fognak jelentkezni ama chronikus betegek, kik nem vehetők fel mindig a városi kórházakba és mindenesetre nem részesülnek állandóan állapotuknak megfelelő kezelésben. / Ezen várakozás teljesült, az ambulancia (consultation externe) közel két éve működik és nagy számban található fel ott amaz esetek, melyek tanulmányaink speciális irányánál fogva bennünket érdekelnek.” (2) E helyütt kell megjegyeznünk mindazonáltal, hogy ez a korszak nem csupán a pszichológia tudományos igényű diszciplínává válásának korszaka, hanem egyúttal ekkor válik ki a pszichiátria is a neurológiából, ugyanis kezdik felfedezni, hogy bizonyos tünetcsoportok esetén az idegrendszerben nem mutatható ki patográfiaileg leírható elváltozás. „Ismeretes – mondja Charcot (1889, 10. o.) –, hogy mai ismereteink szerint nagyszámú betegség van, melyeknek székhelyét az idegrendszer képezi és látható nyomokat a hullában még sem hagynak vissza. Az epilepsia, a hysteria még oly hosszú fennállás mellett is, a chorea és sok más kóros állapot mindmegannyi sphynx, melyek a legalaposabb anatomicus vizsgálattal is daczolnak. Ezen csupán tünetekből álló s anatomicai alapot nélkülöző képek az orvos előtt nem jelennek meg oly realitással és határozottsággal, mint a kézzelfogható anatomicus elváltozásokhoz kötött bántalmak.”

Szegedy-Maszák Mihály (1998, 163. o.) Kosztolányi levelezésének kiadása kapcsán jelenti ki, hogy „a költő választékosan könnyed személyiségéről elterjedt vélekedést egyértelműen cáfolják a levelek, [...] a személyes megnyilatkozásokból kiolvasható zaklatottság.” Kosztolányiné Radákovich Mária-hoz írott egyik levelében (Szegedy-Maszák, 1998, 164. o.) „urát” mint „sajnos súlyosan beteg és idegbeteg” embert jellemzi, de a terminus Kosztolányi önjellemzéseiben és az irodalomhoz való viszonyát fejtegető szövegeiben is rendre vissza-visszatér. A Budapesti Újságírók Egyesületének 1911-ben kiadott almanachjában szereplő önéletrajzában fogalmaz a következőképpen: „Nagyon félénk és ideges

voltam. Félénkségem ma is megmaradt. Sokszor úgy látom, sohasé cselekedtem, mindig csak történt valami velem.” (Réz, 2002, 9. o.) Egy két évvel későbbi curriculumában (ezúttal az *Érdekes Újság* hasábjain) szintén feltűnik a fenti motívum: „Tizenhat éves koromig az ágyban feküdtem, betegem. A szobák atmoszférája, a családi élet idegessége reszketett bennem, és ma is a neuraszténia, az áldott és átkozott neuraszténia színes üvegén látom épülni és torzulni az életet, ez kínoz, hogy papírra rögzítsem azt, ami oly hamar elmúlik. Talán innen van, hogy mindenre emlékszem, a múltamat világosabban látom, mint ami előttem van... Egybeolvad a szemem előtt minden, mint a múlt és jelen, a valóság és a fantázia s az életem állandó intenzív érzése.” (Réz, 2002, 10. o.)

Kosztolányi életművének és megnyilatkozásainak ismeretében könnyedén felismerhető, hogy a fentebb leírt létállapotot Kosztolányi általában az elmúlás tudatosulásához köti. Naplójában úgy fogalmaz: „engem mindig igazából egy dolog érdekelt: a halál” (Réz, 2002, 204. o.); önéletrajzában pedig egyenesen azt állítja: „azóta vagyok ember, mióta a nagyapámat láttam holtan. Ha nem lenne halál, művészet sem lenne.” (Réz, 2002, 204. o.) A *Literatura* 1935. június 1-jei számában vele megjelent interjúbán a következőképpen fogalmaz: „Életem legnagyobb élménye – amely folytonosan visszatér – az a gyermekkori megismerésem volt, amikor egyszer rádöbentem, hogy nem értem, hogyan, milyen céllal kerültem erre a világra. Ennek a titoknak a meg nem értése volt minden korszakomban a művészetem ihlete. Ha megértettem volna, ha valamilyen célt látok magam előtt – talán sohasem írtam volna.” (Réz, 2002, 229. o.)

Az „idegesség” mint jellemvonás és önjellemzés már a kezdetektől fogva megtalálható Kosztolányinál. Szöke György (2003, 155. o.) emeli ki, hogy a családi legendárium szerint Kosztolányi már gyermekkorában „ideges kisgyerek”-ként jellemzi önmagát. „Emlékirat eltévedésemről” című, 1908-ban írt novellájában Csáth Géza egy négy és fél éves kori emlékét jeleníti meg: eltévedt, s a »kedves arcú, óriás termető, gatyás paraszt bácsi« kérdésére, hogy miért sír, így válaszol: »Kérem bácsi, én egy ideges kisgyerek vagyok, és eltévedtem«. Kosztolányiné könyvében pedig az eltévedt Árpád öccsét kereső kis Kosztolányi Dezső szájába adja csaknem ugyanezeket a szavakat: »Nem látták kérem az én kisöcsémet? Mert tetszik tudni, én egy ideges kisgyerek vagyok.« A különös egybeesés magyarázatát persze csak találgathatjuk: nemigen képzelhető el, hogy Kosztolányiné a Csáth-novellát használta volna fel, hiszen igen könnyen tetten érhető lett volna; jóval valószínűbb, hogy a családi fáma jegyezte fel ezt a kis esetet, hol Csáth Gézához, hol unokatestvéréhez kötve azt.” (Szöke, 2003, 155. o.)

Kollarits Jenő egyetemi tanár 1918-ban adja közre 1910-ben elhangzott előadásainak szövegét könyv formájában. Publikációjának felütésében ugyanazokat a szempontokat érinti, melyeket már mi is kiemeltünk történeti vizsgálataink nyomán. (3) Kollarits szövegén, úgy érzem, remekül demonstrálható a kor orvosi felfogása az „idegesség” fogalomköréről, ezért állításait ezen a ponton kissé részletesebben fogom ismertetni. A jelenség definiálásakor a szerző fontosnak látja kihangsúlyozni, hogy „az idegesség nem orvosi kifejezés, hanem közkeletű szó, és mégis nagyon jól használható. [...] Értem alatta a neurastheniát, a hysteriát és némely jelenséget, a mely a zavartság határán áll. (4) [...] A következő előadások egyikén a mania, melancholia és depressziós, valamint manias-depressziós zavarok rokonságát fogom bizonyítani. Mindezeket jól foglalja össze az idegesség kifejezése.” (Kollarits, 1918, 13. o.) Mint láthatjuk, a szerző a korban még dementia praecoxnak nevezett skizofrénia kivételével szinte valamennyi pszichiátriai zavart az idegesség tárgykörébe utalja. Ez összhangban áll a hasonló tartományon belül alkalmazott történetileg változó kifejezések erdejével (melankólia, neuraszténia, szorongás, stb.), valamint láthatóvá teszi a pszichiátriai diagnosztika kategóriarendszereinek a mai napig tartó viszonylagosságát. Egy későbbi ponton mindehhez még hozzáadja „mindazokat az idegrendszerbeli zavarokat, a melyek egységesen a jellemalakokból

magyarázhatók (vagyis körülbelül a mai terminológiának megfelelő valamennyi személységzavart).

Freud nézeteit már ismeri, de a századelő klasszikus pszichiátriájának képviselőjeként szembehelyezkedik azokkal (*Kollarits*, 1918, 227–242. o.). A pszichoanalitikus kezelés eredményeit (illetve véleménye szerint látszateredményeit) a szuggesztió hatásának tartja, és Bleuerre hivatkozva nem fogadja el a vágyak kizárólagosságát az álommunkában, illetve eltúlzottnak tartja Freud azon kijelentését, mely valamennyi cselekedet mozgatórugóját a libidóban látja. A pszichoanalitikus elméletet „az idegességnek e túlegyszerű, sémás, egy kaptafára járó” elméletének nevezi (*Kollarits*, 1918, 241. o.), klinikai gyakorlatát pedig (többek közt Hitschmann, Hoche, illetve Dégerine nyomán) egész egyszerűen kártékonynak véli. Végkövetkeztetése szerint „a lélekelemzést nemcsak nem tekinthetjük gyógyításmódnak, hanem egyenesen az idegesség alkalmi okai közé kell azt sorolnunk” (*Kollarits*, 1918, 241–242. o.).

Az idegességet egy természetes egyensúlyi állapottól való eltérésként határozza meg (5), fenntartva azonban az idegesség úgynevezett spektrumbetegség jellegét, vagyis azt, hogy a normától való kisebb eltérések nem jelentenek abnormitást, illetőleg egészség és betegség közötti határvonal nem húzható meg egyértelműen. Az okokat egyértelműen a fiziológiában határozza meg. (6) Úgy véli, hogy a neuraszténia alapja egy általános idegrendszeri érzékenység, amely atipikus észleletekhez és ennek folyományaként atipikus viselkedéshez vezet. Végkövetkeztetésként kijelenti, hogy „az idegesség kisebb foka öröklött normás jellemtulajdonság, nagyobb foka pedig öröklött jellembeli anomalia és mint ilyen nem betegség. Nem tudtam egészen eldönteni, hogy hol kezdődik az idegesség ama része, mely valóban heterodegenerationak is nevezhető, de hogy a legtöbb eset nem az, arról biztos vagyok.” (*Kollarits*, 1918, 150. o., kiemelés az eredetiben).

Moravcsik Ernő Emil (1903), a századforduló talán legnevesebb ideggyógyásza, Csáth professzora, 1903-ban a neuraszténiát még egyértelműen a mai neurológia tárgykörén belül vizsgálta, bár megjegyzi azt, hogy

„megfelelő anathómiai elváltozás nem mutatható ki”. A tünetek tekintetében a fáradékonyságot, illetve a koncentráció zavarát emeli ki, valamint az ingerlékenységet, indulatkitöréseket. Szintén lényegesnek tartja a hipochondriára való hajlamot, (7) illetőleg a különféle szorongások és fóbiák megjelenését (*Moravcsik*, 1903, 200. o.).

A tényre, hogy az idegesség illetve neuraszténia fentebb, Csáth példáján bemutatott fogalomköre valóban elterjedten létezett, és nem csupán a korszak tudományosságában, hanem a 20. század elejének magyar közgondolkodásában is, Karinthy (1975, 11. o.) szolgálat bizonyítékot azáltal, hogy érdemesnek tart szatírárt írni a témáról. Az *Együgyű lexikon* egyik humoreszk-címzava, az *Idegesség, ideges ember* egyenesen a modernitás és az idegrendszer felfokozott állapotának kapcsolatán gúnyolódik:

Az „idegesség” mint jellemvonás és önjellemzés már a kezdetektől fogva megtalálható Kosztolányinál. Szőke György emeli ki, hogy a családi legendárium szerint Kosztolányi már gyermekkorában „ideges kisgyerek”-ként jellemzi önmagát. „Emlékirat eltévedésemről című, 1908-ban írt novellájában Csáth Géza egy négy és fél éves kori emlékét jeleníti meg: eltévedt, s a »kedves arcú, óriás termetű, gatyás paraszt bácsi« kérdésére, hogy miért sír, így válaszol: »Kérem bácsi, én egy ideges kisgyerek vagyok, és eltévedtem«. di fáma jegyezte fel ezt a kis esetet, hol Csáth Gézához, hol unokatestvéréhez kötve azt.”

„Az emberek egy sajátságos fajtája, melyet mint mérőkészüléket (lásd: szeizmográf) alkalmaznak a legújabb időben. Egy sajátságos állapot teszi alkalmassá erre a szerepre, mely abban van, hogy az ideges ember érzékszervei felfogják azokat a legfinomabb benyomásokat is, melyekkel szemben normális ember immunis; így például, ha éjjel tizenkét óraker három társzékér végigdübörög az Andrassy úton, ahol az ideges ember lakik, és róla néhány ittas ember apró kis bombákat dobál bele az ablakba, közben a »Wacht am Rhein«-t éneklő tenorban: az ideges ember képes ezt észrevenni, sőt felébredni rá, s arcizmainak sajátságos mozdulataival jelezni az idegvezetékekre gyakorolt hatást. De észrevesz és megfigyel kisebb mozdulatváltozásokat is; ha az I. E. például íróasztalánál ül, és az utcafeckendő közelg, mint normális ember, nem veszi észre, hogy a feckendő nyílását egyenesen beleírányította a nyitott ablakba, s a vízsugárral az íróasztalnál ülő szeizmográfot hasba lötte: az I. E. erre a finom kilengésre is reagál, s kezeinek heves csapkodásával jelzi a kilengést, sőt vannak most már oly túl bonyolult készülékek is, melyek egyenesen a rendőrségre szaladnak lábbal, s ott élénk száj- és nyelvmozgatással figyelmeztetik a normális embereket, hogy mi történt.” (8)

A szövegben megtaláljuk a korszak terápiás lehetőségeinek szatirikus felvázolását is:

„Vannak orvosok, akik az I. E. állapotát, az idegességet beteges tünetnek fogják fel, és gyógykezelést is lehetőnek tartanak. E kezelések közt utóbbi időben különösen három divatos.

1. *A szanatórium* vagy hidegvíz, mely abból áll, hogy az I. E. szemébe, fülébe vagy más oly testrészeibe, melyek külső hatásokra reagálnak, addig öntenek hideg vizet, míg megunja. A gyógykezelés másrészt abból is áll, hogy az I. E. elöl elzárják azokat a hatásokat, amelyek irritálják. Ha valakinek például sérti a szemét, hogy a papája akarja elvenni azt a leányt, akit ő kért meg: ezt úgy gyógyítják, hogy a papáját és azt a leányt elzárják a kis földgolyó felületére, míg a beteget egy egész, nagy magáncellában szabadon eresztik.

2. *Freudizmus* vagy *lélekanalízis*, érdekes lélektani találmány, melyen Freud Zsigmond dr. bécsi professzor dolgozott harminc évig, harminc év múlva arra a szenzációs eredményre jutva, hogy ha valaki azt álmodja, hogy májas hurkát eszik, az azt jelenti, hogy szeretne májas hurkát enni. A tan szerint az embernek alsó tudata és felső tudata van, esze nincs. Ennek belátása állítólag gyógyítja az idegességet.

3. Az idegek mint kórokok beszüntetése az ideggócpontra (agy) exstirpálása útján. Műtéti beavatkozást igényel, az operációt revolver nevű fegyverrel végzi önmagán a beteg. Minden idegességet megszüntet.” (Karinthy, 1975)

Közismert tény, hogy Kosztolányi maga is komoly érdeklődést mutatott a lélektan eredményei iránt, ami nem tulajdonítható csupán Csáth hatásának. Szoros barátságot ápolt azzal a Ferenci Sándorral, aki Freud egyik legközelebb tanítványa, hosszú időn keresztül kiszemelt utódja volt. Levezéséből az is kiderül, hogy személyes ismerőse volt Julius Wagner-Jauregg, korának talán legjelentősebb pszichiátora, későbbi Nobel-díjas (9), kinek klinikájára is bejáratos. (10) Török Sophie a Nyugatban, 1936. decemberében megjelent visszaemlékezésének tanúsága szerint egyenesen „úgy járt a tébolydákba, mint aki egy új és nehéz mesterség fűzfangjait tanulni kényszerül” (idézi Kelevéz Ágnes: *Kosztolányi*, 1985, 9. o.). Jegyzetei között valóban sok az elmebetegekről készült (többek között a Schwartzler-féle Kékgolyó-utcai intézetben), Kelevéz Ágnes interpretációja szerint „a társadalmi normákon kívül eső életüket néha kirekesztettségnek, néha tiltakozásnak, néha önmegvalósításnak látva”. (*Kosztolányi*, 1985, 9. o.).

A fenti érdeklődést számos kritikus és irodalomtörténész használta ki arra, hogy Kosztolányi műveit, alkotási technikáját visszavezesse annak feltételezett lélektani eredetére. Bori Imre (1986, 32. o.) nem csupán a korai novellák kapcsán jelenti ki, hogy azok hősei „... férfiak, akik az élettől lépten-nyomon »összeborzonganak«, nők, akik megszállottak, eszelősek, zaklatott lelkűek, kényszerképzetek és valódi félelmek áldozatai, a lét patológikus

virágai. Sehol természetes emberi reakció, mindenütt a meghibbant lelkiség tünetei, az illuzórikus viselkedés jegyeivel...”, de a *Pacsirta*, illetve az *Aranyárpány* kapcsán is a következő észrevételeket látja fontosnak megtenni: „Joggal tételezhetjük fel, hogy a regények mélyén K. D.-nek az a világlélménye dolgozik, amely szerint az emberi világ pszichológikus jellegű, tudathasadásos, elfojtásokkal teli, s lidércek uralják... Ám Ferenczy Sándor barátja és tanítványa a lélek kérdéseiben tudta, hogy a lélek mélyét kell búvárlani, az érzésekbe és az érzések mögé kell nézni a léleklátó írónak.” (Bori, 1986, 142. o.) Illyés Gyula szerint sem szabad megfélekedni arról, hogy „Kosztolányinak Freud könyve a mindennapi élet kórtanáról »régi kedves könyve volt«, miként azt 1923-ban közölte. S mintha az erre következő tíz esztendőben az lett volna a célja, hogy a mindennapi élet pszichopatológiájának a képeskönyvét készítse el.” (Bori, 1986, 244. o.)

De vajon igazat adhatunk-e azoknak, akik ilyen szoros kapcsolatot tételeznek alkotás és lélektan, Freudizmus és regényírás, elmélet és gyakorlat között? Erre a kérdésre maga Kosztolányi ad választ egyik jegyzetében (11):

„A Freud-féle lélekelemzés a lélekben történő események ősokait, mozgatórugóit búvárolja. Ennélfogva a közönség már kezdettől fogva összefüggésbe hozta az irodalommal. Mind a lélekelemző tudósnak, mind a költőnek hásonpló a tárgya. Viszont módszerük merőben különböző. A tudós: okról-okra haladva törekszik értelmi magyarázatra. A költő: egy belső sugallatnak vagy sejtelemnek engedve ösztönösen tör céljára. / Abból, amit mondtam – azt hiszem- nyilvánvaló, hogy a költő édeskevés hasznát láthatja ennek a nagyszerű tudománynak, hiszen a költő munkájának veleje éppen az, hogy öntudatlan és a freudi tudós munkájának veleje éppen az, hogy öntudatos. [...] Vallom, hogy Freud életszemlélete – fontosságában és hatásában – egyenértékű az első természettudósok fölfedezésével: ő tette a lélektant természettudománnyá. Ami előtte volt – a kísérleti lélektan is – pusztán társasjáték. A tudományos lélektan a nevével van összekötve s a huszadik századot valamikor, messze, madártávlatban vele fogják majd jelezni az emberi gondolkodás történetében. / Hogy segített-e valamikor a költői alkotásban, az embereim, a regény-alakjaim megértésében? Kimondom: alig valamit. Mi írók pusztán a tudat-talan, vak erőkből bízhatunk, melyeket ő is többre becsül – Schopenhauer-rel együtt – minden {2.} tudománynál. Az ösztön éppoly rejtélyesen – célszerűen és okosan – működik, mint maga a kiismerhetetlen természet. Amit sugall, amit lejtájsól, amit ír, azt el kell fogadnunk. [...] Egyben-másban természetesen mindenkire hatott a lélekelemzés s számos vezetőnk lehet itt-ott a kisebb-nagyobb részletekben. Miután tanai a levegőben vannak, közkinccsé váltak, nem lehet úgy nyilatkozni „lelki kérdések”-ről mint annakelőtte. [...] / Az hogy én különös kíváncsisággal, egy műkedvelő áhítatával és izgalmával foglalkozom ezzel a tudománnyal, csak szenvedély, akár nyelvészeti vagy növényzeti szenvedélyem. Ismerem a szavak eredetét, s a virágot, melyet az országúton lelek, meg is tudom határozni. De amikor verset írok, épp oly kevésbé jut eszembe hogy ez vagy az a szó finnugor eredetű-e mint mikor dühösen kiabálok vagy álomban beszélek és közönyös számomra az is, hogy az a virág mely versemben szerepel, élve-e vagy sem. Körülbelül ez a véleményem a lélekelemzés és a költészet kapcsolatáról.” (12)

Jegyzet

(1) „Az élet mind drágább és drágább lesz. [...] Az embereknek fokozott találékonyságot, ügyességet kell kifejteniük, hogy megszerezhessék, amire szükségük van. Állandóan gondjaik vannak. Minden kellemetlen eshetőségre előre kell gondolniok. [...] Mindezek a fűszírozott működések hasonló jellegű kifáradásos tünetekkel járnak, mint az izomerőtletés. Csakhogy míg a kezdő vívó vagy úszó az izomlázat kiheveri pár nap alatt, addig a mi nemzedékünk szel-

lemi izomlázat, a neuraszténiát valószínűleg csak a dedunokánk fogja kiheverni. [...] A központi idegrendszer sokkal differenciáltabb, magasabb rendű, nemesebb szerv, mint a szív. Nem tud olyan gyorsan alkalmazkodni. És miként a szívbeteg betegségének első stádiumában –, amikor még szívizomzata nem fejlődött hozzá az új, nagyobb munkához [...] hanem a régi terjedelmével és erejével kénytelen elvégezni a rá háruló dupla munkát – szenved és rosszul érzi

magát, éppúgy szenvedünk mi is, mai emberek. *Az idegrendszer új fejlődésének az első stádiumában élünk*, oly korszakban, amely már azért is hasonló a szívbeteg megfelelő állapotához, mert amint a betegnél bekövetkező változások alapja és oka a billentyűhiány, egy fertőző betegség, emitt is egy, a társadalom-egészség szempontjából beteges hiányszerű jelenség: a *kapitalizmusa* túl gyors fejlődési kényszer oka. A tény, amellyel számolnunk kell, a baj, amelyben benne vagyunk, ez korunk betegsége, helyesebben állapota: az *idegesség*.” (Csáth, 1995, 324–325.)

(2) „Tisztelt Uraim! Előadásomban az idegességgel akarok foglalkozni. Így hát azon kellene kezdenem, hogy megmondjam mi az idegesség, hogyan jön létre, mik a fejlődésének feltételei. [...] De ne felejtjük el, hogy az ideges alkatnak van jó oldala is. [...] Felvevtem azt a kérdést, hogy az idegesség betegség-e.” (Kollarits, 1918, 1. o.)

(3) Ezen a ponton ellentmond például Krafft-Ebing (1899) nézetének, aki megkülönböztetést tesz idegesség és neuraszténia között.

(4) „A normás jellem lépcsőfokán közepén áll [...] a közömbös jellem, az *aurea mediocritas*.” (Kollarits, 1918, 116. o.)

(5) „Minden érzékbenyomás, amit a neurasthenias ember felvesz, más érzésszínezettel jár, mint a milyen a közömbös emberé.” (Kollarits, 1918, 112. o.)

(6) „Panaszaikból kifogyhatatlanok, egyesek egész naplókát vezetnek önmagukra vonatkozó megfigyeléseikről s papírszletkékről olvassák le azokat az orvosi tanácskozás alatt” (Moravcsik, 1903, 175. o.)

(7) Az elismerést 1927-ben kapja, miután a kor egyik legelterjedtebb elmebetegségét, az ún. paralisis progressivát (szifilitikus paralízis) sikeresen kezeli maláriás láz segítségével, minek következtében a betegséget teljes egészében sikerül eliminálni.

(10) Levél Csáth Gézához, Bp. 1918. június 23. (Réz, 2002, , 102. o.)

(11) OSZK Kézirattár Fond 31/45.

(12) A fenti gondolatmenet jelenik meg a *Boldogság* című Esti Kornél-novellában is: „Ekkor voltam legboldogabb életemben. Hogy miért? Annak megfejtését rátok, lélekelemzőkre bízom. Én nem törődöm az elnyomott és fölszabadult okokkal, a tudattalan és tudateltörtes jelképekkel. Nem óhajtom magam fölboncolgatni, amíg élek. Hadd maradjon az, ami vagyok, zárt, egész és titkos. [...] Halálommal pedig semmisüljön meg, mint valami fölbontatlan levél.” (Kosztolányi, 2007, 280–281. o., idézi: Szegedy-Maszák, , 2010, 564. o.)

Irodalom

Balázs Béla (1909): Művészetfilozófiai töredékek (Folytatás). VI. *Nyugat*, 2. sz.

Bori Imre (1986): *Kosztolányi Dezső*. Fórum, Újvidék.

Charcot, J. M. (1889): *Előadások az idegrendszer betegségeiről*. III. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.

Csáth Géza (1995a): *Öngyilkos művészek*. In: uő: *Rejtelmek labirintusában*. Magvető, Budapest. 101–103.

Csáth Géza (1995b): A lelki egészség. In: uő: *Rejtelmek labirintusában*. Magvető, Budapest.

Csáth Géza (1995c): A Hisztéria. In: uő: *Rejtelmek labirintusában*. Magvető, Budapest.

Karinyth Frigyes (1975): *Együgyű lexikon*. Szépirodalmi, Budapest.

Kollarits Jenő (1918): *Jellem és Idegesség. A jellem és idegesség mibenlétéről, keletkezéséről, valamint az idegesség megelőzéséről*. Franklin Társulat, Budapest.

Kosztolányi Dezső (1985): *Napló – Igen becses kéziratok*. Múzsák – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.

Kosztolányi Dezső (2007): *Összes novellái*. Osiris, Budapest.

Krafft-Ebing, R. von (1899): *Nervositat und Neurastenische Zustände*. Holder, Wien.

Kulcsár-Szabó Ernő (2009): Budapest – Bécs – Berlin: A Nyugat és a közép-európai modernség. *Holmi*, 2. sz.

Moravcsik Ernő Emil (1903): *Az idegbetegségek gyógyítása*. Singer és Wolfner, Budapest.

Réz Pál (2002, szerk.): *Hajnali részegség. In memoriam Kosztolányi Dezső*. Nap, Budapest.

OSZK Kézirattár Fond 31/45

Szegedy-Maszák Mihály (1998): *Műfajok a kánon peremén (Levél és napló Kosztolányi életművében)*. In: uő: *Irodalmi kánonok*. Csokonai, Debrecen.

Szegedy-Maszák Mihály (2010): *Kosztolányi Dezső*. Kalligram, Pozsony.

Szöke György (2003): *Az árnyékvilág árkain*. Gondolat, Budapest.